

В. О. Назаренко

аспірант кафедри міжнародного, європейського права
та цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ

У статті досліджено основні підходи науковців до класифікації платіжних систем та запропоновано класифікацію цих систем в Україні на основі діючого платіжного законодавства, з метою забезпечення відповідного рівня правового регулювання платіжних систем. Загалом, здійснено класифікацію платіжних систем в Україні залежно від таких ознак: території функціонування, резидентності учасників, типу установи платіжної організації, форми власності; також досліджено класифікацію платіжних систем залежно від їхньої ролі у фінансовій системі країни тощо. Визначена класифікація платіжних систем вказує на відмінності та особливості організаційно-правової форми платіжної організації платіжної системи.

Ключові слова: класифікація платіжних систем, види платіжних систем, електронна платіжна система, внутрішньодержавні та міжнародні платіжні системи, системно важливі платіжні системи.

Постановка проблеми. У фінансово-правовому полі платіжна система являється тією категорією, що постійно розвивається, оскільки разом із виникненням інноваційних технологій виникають і нові форми розрахунків, що зумовлює посилення державного впливу на стимулювання, підтримку і забезпечення ефективного та надійного функціонування сучасних платіжних систем на території України. Про це свідчать ухвалені урядом Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, реалізація якої спрямована на створення умов для поширення в Україні вітчизняних і міжнародних платіжних систем та безготівкових розрахунків, що вплине на появу нових фінансових і платіжних послуг [11], та Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року, якою передбачено вдосконалення оверсайта платіжних систем у частині управління ризиками [7]. Таким чином, постійні інноваційні зміни механізму переказу коштів, різноманітність наукових підходів до вивчення платіжних систем, їх багатофункціональність, специфіка обслуговування сегментів грошового обігу

сприяють виникненню різних видів платіжних систем. Для того, аби впорядкувати уявлення про множинність платіжних систем, необхідно розглянути підходи до класифікації платіжних систем, які функціонують в Україні. Здебільшого підходи інших науковців до класифікації платіжних систем ґрунтувалися на аналізі їхньої економічної сутності, правовим же критерієм класифікації платіжних систем приділяється недостатньо уваги. У зв'язку з цим наш підхід базується на аналізі сучасного платіжного законодавства України, важливість якого полягає в тому, що чітке відокремлення різних видів платіжних систем на основі правових критеріїв підвищить ефективність правового регулювання та допоможе вдосконалити законодавчу базу у сфері функціонування платіжних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання класифікації платіжних систем було предметом дослідження багатьох українських і зарубіжних науковців, таких, як: Ю.С. Балакіна, Т.Т. Ковальчук, В.С. Лук'янов, О.О. Махаєва, А.А. Потапов, Т.В. Савелко, О.Б. Сиземова, Г.В. Чмелик. Серед науковців-юристів – Т. Адабашев, Є. Алісов, Р. Балан, О. Вовчак, О. Логінова, І. Трубін.

Науковці підходять до питання класифікації платіжних систем досить різносторонньо. Найчастіше в тематичній науковій літературі зустрічаються думки дослідників-економістів, які досліджують окремі великі групи платіжних систем, наприклад, Т.Т. Ковальчук розрізняє три види платіжних систем (внутрішньодержавні, державно значимі та національна платіжна система), Т.В. Савелко – класифікує платіжні карткові системи, І.О. Трубін – класифікує платіжні системи на основі електронних грошей. О.Д. Вовчак класифікує платіжні системи загалом на внутрішньодержавні та міжнародні платіжні системи, й окремо внутрішньодержавні на дві підгрупи – банківські та небанківські. Досить поширена класифікація платіжних систем на основі їхньої форми власності, яку підтримують А. Потапов, Г. Кравцова.

На думку Ю.С. Балакіної, суттєві класифікаційні ознаки можна згрупувати в ті, що вказують на відмінності та особливості організаційно-правової форми платіжної організації платіжної системи, й ті, що стосуються розрахунків у платіжній системі [2, с. 287]. На основі цього Ю.С. Балакіна виводить класифікацію платіжних систем з точки зору їх оверсайту. Окремо варто виділити Т.К. Адабашева, який дослідив питання класифікації платіжних систем за трьома правовими підставами [1, с. 142].

Отже, питанням класифікації платіжних систем займалось досить багато науковців, проте кожен здійснював її або на основі загальної структури платіжних систем, як О. Вовчак, або ж деталізував класифікацію окремого виду платіжних систем, як А. Валлинурова, Т. Савелко, або ж здійснював її за актуальними для своєї дослідницької роботи ознаками. Проблема полягає в тому, що на сьогодні не існує єдиної класифікації платіжних систем, яка б враховувала в повній мірі правовий аспект їх функціонування на території України. У своїй роботі ми спробуємо здійснити класифікацію платіжних систем на основі чинного платіжного законодавства, а також розглянемо сучасні різновиди платіжних систем, сформовані попитом споживачів, більшість з яких практично не мають правового підґрунтя, а якщо воно і є, то вже застаріле і потребує оновлення відповідно до вимог часу.

Мета статті – дослідження наукових підходів до класифікації платіжних систем в Україні та визначення основних організаційно-правових ознак платіжних систем, що функціонують в Україні, з метою здійснення авторської класифікації платіжних систем на основі діючого платіжного законодавства.

Виклад основного матеріалу. В юридичній енциклопедії наведено визначення терміну «класифікація». Класифікація – (від лат. classis – розряд, клас та facio – роблю) розбивання множини будь-яких об'єктів (елементів) на групи (підмножини). Кожна група може у свою чергу бути поділена аналогічним чином на підмножини. Правильна класифікація повинна задовольняти такі формальні вимоги: 1) підмножини, на які розділено множину, не повинні перетинатися (містити спільні елементи); 2) в сумі підмножини повинні дати вихідну множину класифікованих об'єктів; 3) кожен елемент повинен входити до якогось одного класу; 4) поділ множини на групи повинен здійснюватися за однією ознакою. Бажано, хоч і не обов'язково, щоб у разі продовження поділу груп на нові підмножини за основу бралася та ж сама ознака. Оскільки множину можна розбивати на підмножини різними способами, вибір системи класифікації є справою практики [12]. Тобто класифікація є обов'язковою умовою в процесі дослідження будь-якої системи. При цьому поділ на види має відбуватися не за будь-якою ознакою, а за найістотношою, що дає змогу встановити для кожного виду чітко визначене місце серед всіх інших. При цьому ми погоджуємося з думкою В. Жеребкіна, який зазначає, що будь-яка класифікація відносна, і разом із розвитком науки вона може доповнюватися, уточнюватися або ж витіснятися іншою [4, с. 74].

Ми розглянемо класифікацію платіжних систем на основі тих головних ознак, які використовує законодавець, зокрема в Законі України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» (далі – Закон про платіжні системи). У ст. 9 Закону про платіжні системи зазначено, що переказ в Україні може здійснюватися за допомогою внутрішньодержавних та міжнародних платіжних систем. Внутрішньодержавна платіжна система – платіжна система, в якій

платіжна організація є резидентом та здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах України. Міжнародна платіжна система – платіжна система, в якій платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом, і яка здійснює свою діяльність на території двох і більше країн та забезпечує проведення переказу коштів у межах цієї платіжної системи, в тому числі з однієї країни в іншу [10]. За підсумками діяльності платіжних систем на території України, станом на серпень 2018 року, функціонує 14 внутрішньодержавних платіжних систем та 18 міжнародних систем [9].

Таким чином, законодавством України визначено два основні види платіжних систем, які класифіковано за ознакою територіального функціонування платіжних систем – внутрішньодержавні та міжнародні платіжні системи. Але при цьому необхідно враховувати і фактор того, що платіжна організація внутрішньодержавної платіжної системи завжди буде резидентом, а платіжна організація міжнародної платіжної системи може бути як резидентами, так і нерезидентами. Отже, ми можемо виділити таку класифікаційну ознаку платіжних систем – за резидентністю їхньої платіжної організації, відповідно до якої платіжні системи поділяються на: платіжні системи, в яких платіжні організації виключно резиденти (внутрішньодержавні платіжні системи); платіжні системи, в яких платіжні організації можуть бути або резидентами або нерезидентами (міжнародні платіжні системи). Станом на серпень 2018 року на території України надавали послуги 32 платіжні системи, з яких 22 системи створені резидентами, та 10 систем, створені нерезидентами. За підсумками 2017 року на ринку систем переказу коштів, створених резидентами, лідером за сумою переказів є міжнародна платіжна система «ТУМЕ» (1 360 млн дол. США в еквіваленті). Серед систем переказу коштів, створених нерезидентами, у 2017 році перше місце за обсягами здійснених переказів посідає «Western Union» (51,9% усіх транскордонних переказів в Україну та 74,2% – з України) [9].

Згідно зі ст. 10 Закону про платіжні системи, банки та/або небанківські установи-резиденти мають право створювати

та бути учасниками внутрішньодержавних та/або міжнародних платіжних систем [10]. Зважаючи на таке формулювання статті, доречно здійснювати класифікацію платіжних систем залежно від виду фінансової установи. Тобто класифікувати всі платіжні системи на: банківські – платіжною організацією яких є банки; та небанківські – платіжною організацією котрих є небанківські фінансові установи-резиденти. Станом на серпень 2018 року в Україні функціонувало 9 платіжних систем, платіжними організаціями яких є банки («Welsend», «СОФТ», «TELEGRAF», «PrivatMoney», «Система термінових переказів «Швидка копійка» та ін.), а також 13 платіжних систем, платіжними організаціями яких є небанківські установи («ГлобалМані», «Фінансовий світ», «Розрахункова Фондова Система», «MOSST Payments» тощо) [9].

Відповідно до ст. 11 Закону про платіжні системи Національний банк України (далі – НБУ) має право створювати системи міжбанківських розрахунків, системи роздрібних платежів та інші види платіжних систем. НБУ забезпечує безперервне, надійне та ефективне функціонування і розвиток створених ним платіжних систем. Створені Національним банком України платіжні системи є державними платіжними системами [10]. Тобто законодавець виділяє в окрему категорію ті платіжні системи, які створені НБУ, і називає їх державними.

Але, крім створених НБУ, до державних платіжних систем належать ще й створені державними організаціями чи установами платіжні системи (наприклад, «Поштовий переказ» ПАТ «Укрпошта»). Тому, на нашу думку, буде доречно класифікувати платіжні системи за формою власності на: державні платіжні системи, створені НБУ; державні платіжні системи, створені державними організаціями (державними банками та державними установами); та приватні платіжні системи, створені приватними організаціями (банками або небанківськими фінансовими установами).

Відповідно до ст. 41 Закону про платіжні системи, НБУ має право встановлювати такі категорії важливості платіжних систем: системно важливі, важливі та соціально важливі платіжні системи, а також вимоги до таких систем. Критеріями

визначення важливості платіжних систем є обсяги операцій і види послуг, які надаються платіжними системами [10].

Комплексне оцінювання відбувається відповідно до Положення про нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків в Україні, затвердженим постановою Правління Національного банку України № 755 [8], з використанням Методики комплексного оцінювання системно важливих платіжних систем, схваленої постановою Правління Національного банку України від 24.09.2015 р. № 635 [5]. Ця Методика розроблена відповідно до міжнародних документів, прийнятих Комітетом із платіжних і розрахункових систем Банку міжнародних розрахунків та Технічним комітетом Міжнародної організації комісій із цінних паперів: принципів для інфраструктур фінансового ринку, що встановлюють міжнародні стандарти оверсайта (Principles for Financial Market Infrastructures, CPSS-IOSCO, April 2012.); структури розкриття інформації та методології оцінювання (Disclosure framework and Assessment methodology, CPSS-IOSCO, December 2012), якою встановлена орієнтовна методика оцінювання центральними банками платіжних систем на відповідність міжнародним стандартам оверсайта. З 24 принципів, встановлених міжнародними стандартами оверсайта, до платіжних систем застосовуються 18 принципів. Для України це відносно новий досвід, оскільки вперше НБУ визначив системно важливі, соціально важливі та важливі платіжні системи в Україні лише в серпні 2015 року.

У Положенні про нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків в Україні під значущими платіжними системами розуміються платіжні системи, які віднесені Національним банком до категорії системно важливих, соціально важливих або важливих відповідно до визначених цим Положенням критеріїв важливості платіжних систем [8]. Зважаючи на це, ми можемо виділити таку ознаку класифікації платіжних систем: ознаку значущості платіжної системи для економіки країни, відповідно до якої платіжні системи поділяються на: системно важливі платіжні системи; важливі платіжні системи та соціально важливі платіжні системи.

До системно важливих платіжних систем НБУ відносить ті платіжні системи, які відповідають хоча б одному з критеріїв важливості платіжної системи, що визначені в положенні про нагляд, а саме:

1) платіжна система забезпечує проведення міжбанківських переказів, частка яких становить більше ніж 10% від загальної суми переказів, виконаних у країні системами міжбанківських розрахунків та через кореспондентські рахунки банків, відкриті в інших банках України;

2) платіжна система здійснює перекази коштів за правочинами з державними цінними паперами на відкритому ринку;

3) платіжна система забезпечує врегулювання зобов'язань учасників, які виникають в інших платіжних системах.

НБУ визнає платіжну систему соціально важливою платіжною системою в разі її відповідності хоча б одному з таких критеріїв важливості платіжної системи:

1) платіжна система здійснює внутрішньодержавні перекази коштів та транскордонні перекази коштів, частка яких перевищує 10% від загальної суми переказів, виконаних системами переказу коштів, створених резидентами та нерезидентами;

2) платіжна система здійснює операції з використанням електронних платіжних засобів, частка яких перевищує 10% від загальної суми операцій, виконаних системами роздрібних платежів на території України.

НБУ визнає платіжну систему важливою платіжною системою в разі її відповідності хоча б одному з таких критеріїв важливості платіжної системи:

1) платіжна система забезпечує проведення міжбанківських переказів, частка яких становить від 5 до 10% від загальної суми переказів, виконаних у країні системами міжбанківських розрахунків та через кореспондентські рахунки банків, що відкриті в інших банках України;

2) платіжна система здійснює внутрішньодержавні перекази коштів та транскордонні перекази коштів, частка яких становить від 5 до 10% від загальної суми переказів, виконаних системами переказу коштів, створеними резидентами та нерезидентами;

3) платіжна система здійснює операції з використанням електронних платіжних засобів, частка яких становить від 5 до 10% від загальної суми операцій, виконаних системами роздрібних платежів на території України;

4) платіжна система здійснює внутрішньодержавні перекази коштів, частка яких становить більше ніж 5% від загальної суми внутрішньодержавних переказів коштів, виконаних системами переказу коштів, створеними резидентами та нерезидентами;

5) платіжна система здійснює транскордонні перекази коштів, частка яких становить більше ніж 5% від загальної суми транскордонних переказів, виконаних системами переказу коштів, створеними резидентами та нерезидентами [8].

Зокрема, згідно із цими критеріями до системно важливих було віднесено лише Систему електронних платежів Національного банку України, до соціально важливих платіжних систем – Visa, MasterCard, «Поштовий переказ» (Укрпошта) та Western Union, ще 10 систем визнано важливими платіжними системами [3].

Здійснюючи класифікацію сучасних платіжних систем, неможливо не відмітити той факт, що активний технологічний розвиток суспільства дозволив зробити революційний прорив у грошовому обігу – сприяв переходу на сучасні платіжні технології та використання інноваційних платіжних інструментів. Як влучно зазначає Н. Пантелеєва, відбувається поступове перенесення трансакцій в електронний формат, поява нових засобів платежу, новітніх платіжних інструментів і систем. Саме у сфері платіжних і розрахункових систем останнім часом відбувається найшвидше впровадження інновацій, при цьому чимало з них є дискусійними з позиції нормативного регулювання та практичного використання [6, с. 27]. У зв'язку з цим, на нашу думку, платіжні системи можна класифікувати залежно від форми використання платіжних інструментів на: платіжні системи які використовують паперові платіжні інструменти; платіжні системи, які використовують електронні платіжні інструменти. Для платіжних систем, які використовують паперові платіжні ін-

струменти, характерним є те, що платіжні інструменти в цих системах оформляються в паперовій формі, наприклад, у вигляді банківських чеків. Платіжні системи, які використовують класичні електронні інструменти, характеризуються тим, що електронні платіжні інструменти передбачають електронну форму обробки платіжної інформації, наприклад, банківські платіжні картки. Також не варто ігнорувати той факт, що сучасні платіжні системи використовують для розрахунку не лише національні валюти, а й «віртуальні валюти», що також є однією з ознак класифікації платіжних систем.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз свідчить, що класифікацію платіжних систем дослідники здійснюють на основі різних ознак, здебільшого економічних, мало враховуючи правовий аспект діяльності платіжних систем. На наш погляд, наведена нами класифікація платіжних систем на основі ознак, виведених із платіжного законодавства, відображає найбільш важливі, сутнісні характеристики кожного виду платіжних систем, що у свою чергу сприяє дослідженню особливостей в їх правовому регулюванні. Варто зазначити, що окрема платіжна система може відповідати відразу декільком критеріям класифікації, наприклад: СЕП – це державна платіжна система, створена НБУ, і при цьому вона ще й системно важлива платіжна система.

Проте наведені варіанти класифікації платіжних систем не є вичерпними, оскільки платіжні системи в сучасному інформаційному суспільстві відіграють роль одного з найголовніших елементів інфраструктури електронної комерції і тому постійно оновлюються та розширюються. Розвиток електронної комерції, перспективи зниження вартості послуг з переказу коштів, можливість здійснювати платежі анонімно, а також відсутність належного правового регулювання порядку здійснення електронних платежів – всі ці факти сприяють загальному використанню механізму електронних платежів. Тому в подальшому необхідно більш детально дослідити особливості класифікації саме електронних платіжних систем в Україні.

Список використаної літератури:

1. Адабашев Т.К. До питання класифікації платіжних систем, що функціонують в Україні. Економічна теорія та право. 2013. № 2. С. 142–153.
2. Балакіна Ю.С. Класифікація платіжних систем з точки зору їх оверсайта. Бізнес Інформ. 2014. № 9. С. 286–291.
3. Діяльність платіжних систем на ринку України. Вісник Національного банку України. 2016. № 3. С. 12–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2017_4
4. Жеребкін В.Є. Логіка для юристів: підручник. 9-те вид., стер. К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. 255 с.
5. Методики комплексного оцінювання системно важливих платіжних систем, схваленої постановою Правління Національного банку України від 24.09.2015 р. № 635. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0635500-15>
6. Пантелєєва Н. Нові форми грошей в умовах формування інформаційного суспільства. Вісник Національного банку України. 2015. № 5. С. 25–31.
7. Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 18 червня 2015 року № 391 та Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року: Рішення Правління Національного банку України від 16.01.2017 р. № 28-рш. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr028500-17>
8. Про затвердження Положення про нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків в Україні Національний банк: Постанова, Положення, Форма типового документа [...] від 28.11.2014 р. № 755. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0755500-14>
9. Про підсумки діяльності систем переказу коштів у 2017 році / сайт НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=64628178
10. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>
11. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>
12. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: в 6 т.; редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. URL: <http://leksika.com.ua/legal>

Назаренко В. А. Подходы к классификации платёжных систем в Украине

В статье исследованы основные подходы ученых к классификации платежных систем и предложена классификация этих систем в Украине на основе действующего платежного законодательства, с целью обеспечения соответствующего уровня правового регулирования платежных систем. В целом, осуществлена классификация платежных систем в Украине в зависимости от следующих признаков: территории функционирования, резидентности участников, типа учреждения платежной организации, формы собственности, а также исследована классификация платежных систем в зависимости от их роли в финансовой системе страны. Определенная классификация платежных систем указывает на различия и особенности организационно-правовой формы платежной организации платежной системы.

Ключевые слова: классификация платежных систем, виды платежных систем, электронная платежная система, внутригосударственные и международные платежные системы, системно важные платежные системы.

Nazarenko V. Approaches to the classification of payment systems in Ukraine

The research investigates the classification of payment systems based on the current payment legislation in order to ensure an adequate level of legal regulation of payment systems, their security and reliability by improving the current legislation. It establishes the characteristic features of each type of payment systems, determines the classification of payment systems and indicates the differences and features of structural and legal form of payment system. In general, in Ukraine payment systems are classified depending on the following: area of operation, resident status of participants, type of payment institutions, form of ownership, etc. This paper studies the classification of payment systems depending on their role in the financial system of the country. The research also focuses on modern electronic payment systems and the need to create the legal basis for them in Ukraine.

Key words: classification, classification of payment systems, types of payment systems, electronic payment system, domestic and international payment systems, systemically important payment systems.